

7

DFA inceleme

13 KASIM 1987

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Ansiklopedisi

7. Sayı

Özdem Kardeşler Matbaası
İstanbul — 1986

HAZRETI MUHAMMED'İN GETİRDİĞİ AHLAKIN CİHANSUMÜLLÜĞÜ

Doç. Dr. Emrullah Yüksel

A — Ahlâk Problemi

Şurası bir gerçektir ki insan, yalnız düşünüp bilmekle yetinen bir varlık değildir. O bildiklerini, düşündüklerini yaşayışına uydurmak, bilgi ve düşünceleriyle davranışları arasında bir uyum sağlamak zorundadır. Meselâ yalanın, hırsızlığın, dolandırıcılığın, rüşvetin ve iltimasın fena bir şey olduğunu bilmek yeterli değildir. Onun için insanın yalanı söylememesi, hırsızlığı ve dolandırıcılığı yapmaması, rüşveti ve iltiması kabul etmemesi gerekir. «Bilmek» ile «yapmak» ayrı şeylerdir. (1)

Ahlâk: Arapça huy, tabiat, yaratılış ve seciye demek olan «hulk» kelimesinin çoğuludur. (2) Garp dillerinde ya Lâtince «moralis» kökünden Morale, yahut Yunanca «Ethik» sözünden Ethique, Ethices, Ethica denilir. Ethik kelimesini Moralis diye Lâtinceye ilk tercüme eden Cicerondur. (3)

Neyi yapmak zorundayız ve hareketlerimizin değeri nedir? sorusunu kendine konu edinen ahlâk ilmi, (4) iyilik yapmak ve

-
- (1) Hasan Âli Yücel, Felsefe Dersleri Metafizik, Ahlâk, Estetik, İstanbul, 1956, s. 73.
 - (2) el-Firûzâbâdi, Mecduddin, Kâmus, terch. Ahmed Asım Ef., İstanbul, 1305 h., III, s. 83.
 - (3) A. Laîande, Vocabulaire de la Philosophie, Paris, 1968, s. 305, 653.
 - (4) Hasan Âli Yücel, Felsefe Dersleri, s. 73; Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, İstanbul, 1969, s. 262 vd.

fenalıktan kaçınmak için uyulması gereken kuralları bildiren bir ilim olarak tanımlanır ki (5) felsefenin eskiden beri bir koludur. (6)

Ahlâkın çeşitli tanımları yapılmıştır. Eğer ahlâk felsefesi tarihine bakacak olursak, her felsefe sisteminin kendi ana düşüncesine uygun bir ahlâk kabul ettiğini ve ona göre ahlâkın tanımını yaptığını görürüz. Sokrat, kendi bilgi nazariyesine uygun olarak ahlâki nefis teorisini ileri sürerek» Kendini bil!» demek suretiyle ahlâki hikmetin (sagesse) aynı sayıyordu. (7) Eflâtun ahlâki hayır fikri (İdée du Bien) ne dayandırır. (8). Aristo'da aksiyon ahlâki ile karşılaşırız. Aristo fazileti ikiye ayırır : (9) Nazari faziletler, ameli faziletler. Nazari faziletler zekânın faziletleri olup bilginin ve ilmin çeşitli şekilleridir. Ameli faziletler ahlâki mahiyette faziletler olup içtimai ve ferdi hayatta en faydalı ve tesirli vasıflar olarak vardır. Cesaret, hürriyet, nefse hakimiyet, adalet, insanlara sevgi v.s.

Descartes, ahlâki iki temele dayandırır: Hikmet ve aşk. Ahlâk sosyal olması yönünden hikmete, ilâhi olduğu için de aşka ulaşmaktadır. (10)

Kant ise ahlâki «vazife ilmi» (11) olarak Lévy-Brühl» adetler ilmi» (12) diye tanımlar. İngiliz felsefesi ahlâki tecrübeye dayandırır ve ölçü olarak da fayda ile hazzı kabul eder (13).

Biraz yukarıda da işaret ettiğimiz gibi her felsefe sisteminin kendi ana görüşüne göre bir ahlâk anlayışı vardır.

(5) Hüseyin Kâzım Kadri, Türk Lügati, İstanbul, 1929, II, s. 648 (halk maddesi).

(6) Krs. Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, s. 263; Hilmi Ziya Ülken, Ahlâk, İstanbul, 1946, s. 1.

(7) Ord. Prof. Abdülhak Kemal Yörük, Hukuk Felsefesi Dersleri, 3. Tab'ı, İst. 1961, s. 149.

(8) Prof. Dr. Z. F. Fındıkoğlu, İçtimaiyat, 3. Basılış, İst., 1947, s. 398.

(9) Ord. Prof. A. Kemal Yörük, Hukuk Felsefesi Dersleri, s. 150.

(10) H. Ziya Ülken, Ahlâk, s. 30; Krs. Dr. Olivier Lacombe, Descartes, çeviren, Mehmed Karasan, Ankara, 1943, s. 12 vd.

(11) H. Ziya Ülken, Ahlâk, s. 58 vd., Doç. Dr. Nurettin Topçu, Felsefe, İst., 1952, s. 58; Mustafa Namık, Ahlâk, İst., 1928, s. 67 vd.; Mehmed Emin Kant ve Felsefesi İst. 1339h., s. 198 vd.

(12) Nurettin Topçu, Felsefe, s. 58; M. Baha Arıkan, Ahlâk Öğretimi Davası, İst. 1947, s. 13 vd.

(13) Aynı eser, s. 18.

B — İnsanlar üzerinde felsefi nazariyeler ile Dinin Tesirleri

Felsefi düşüncelerin milletlerin hayatı üzerinde geniş tesirler yaptığı inkâr olunmamakla birlikte, felsefi görüşlerin kalplere işlemek ve ahlâk kaidelerini ruhların derinliklerinde yaşatmak yönünden din ve inanç derecesinde hâkim olmaları da bir gerçektir. Felsefi nazariyelerin insanlar üzerinde dine göre başarısız kalmaları, elbette ki felsefi nazariyelerin birbirine aykırı düşünceleri ve insan ruhunun bütün yönlerine hitap edememelerinden ileri gelmektedir. İnsanların çoğu felsefi nazariyeleri kavrayamaz, böylece onları hayatlarında bir düstur olarak tatbik etme imkânı sağlayamazlar. Şu halde akla dayalı ahlâk kuralları, onları idrâk edebilen sınırlı sayıdaki insanlarca davranışlarına örnek olabilecektir. (14)

İşte bu bakımdan dinler pratik ahlâkın en canlı örnekleridir. Dinler Allah'a karşı kulluk vazifelerini ortaya koyarak, fertlerin iyi insan olmalarını sağlamak için her sınıf insan topluluğunun anlayacağı prensipleri getirmişlerdir. Bu yüzdendir ki birer ahlâk dahisi ve yayıcısı olan Peygamberlerin insanların yaşayışı üzerindeki tesirleri diğerlerinden daha engindir.

İnsanlık tarihinde Allah tarafından insanlara gönderilen peygamberler zincirinin her halkası insan ahlâkını tamamlamaya çalışmışlardır. Hz. İsa İncil'de «...ben yıkmaya değil, fakat tamamlamaya geldim.» (15) derken, bütün insanlara gönderilen son Peygamber Hz. Muhammed'in de «Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.» demesi bunu göstermektedir.

C — Kur'an Ahlâkı

Bizim burada esas üzerinde duracağımız nokta Hz. Muhammed'in getirdiği ahlâkın cihanşümüllüğü olduğu için düşünceleirimizi şimdi bu konuya toplamağa çalışacağız.

Hız. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'ye «Hazreti Peygamberin ahlâkını bize anlat» denildiği zaman «Onun ahlâkı Kur'an'dan ibarettir» cevabını vermişti. (16)

(14) Babanzade Ahmed Naim, İslâm Ahlâkının Esasları, İst. 1963, s. 20.

(15) Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, 1958, Matta 5-17.

(16) Babanzade Ahmed Naim, İslâm Ahlâkının Esasları, s. 22.

Öyleyse gözümüzü Kur'an'a çevirerek meseleye bakmak zordurdayız.

Kur'an-ı Kerim nazari bir kitap mı veya felsefi eserlerden istenen ondan da istenebilir mi? (17)

Hepimiz biliyoruz ki felsefe nazari düşüncenin mahsulüdür. (18) Şu halde felsefenin âleti akıldır. (19) Felsefe akla dayalı metodunu kullanmak suretiyle genel olarak eşyayı veya eşya'nın belli bir düzenini açıklamaya elverişli bir sistemini kurmaya çalışır. Bu ise insanın zihni tarafı olan tek yönüne hitap etmektedir. Halbuki Kur'an kendine mahsus olan metodunu kullanır. Onun metodu ruhu saran ve ona anında doyurucu bir bilgi veren ilâhi vahyin ışığı sayesinde olur. Böylece Kur'an bütün ruha hitap ederek insana tam bir gıda sağlar ki orada akıl ve kalbin eşit payları vardır. (20) Görüyoruz ki Kur'an insanı insan olarak ele alıp, onun her yönünü göz önünde bulunduruyor, akli yönünü, kalbi yönünü ve hissi yönünü hep birden değerlendirerek onları tatmin edici bir şekilde prensiplerle donatmaktadır. Bunu yaparken en tahsilsiz kişiden en bilginine kadar her kişiye cihanşümül bir şekilde hitap etmektedir.

Muhammed Abduh diyor ki: «Sahih olan din, akıl ile vicdanı bir araya getiren ve hakiki vazifelerini ifa hususunda el birliği yapmalarına imkân veren dindir. Kâmil olan din hem ilimdir, hem zevktir; hem akıldır hem kalptir; hem bürhandır, hem izandır. Din yalnız akla veya yalnız vicdana hitap edecek olursa iki destekten biri yıkılmış olur ve onun yalnız bir ayak üzerinde durması beklenmez.» (21)

Şurası bir gerçektir ki «...insan ruhu sadece nazari gerçekler ile beslenmez. Bilmek ve inanmak ihtiyacından başka insan, şahsi davranışlarında olduğu gibi diğerleri ile veya Allah ile olan ilişkilerinde de her an faaliyetini yönetmeğe mahsus uygulamalı bir kuralı, karşı konamaz bir şekilde istemektedir. Son vahiy,

(17) Dr. M. A. Draz, La Morale du Koran, Paris, 1951, s. XXI.

(18) Krş. Aynı yer.

(19) Hilmi Ziya Ülken, Varlık ve Oluş, Ankara, 1968, s. 59.

(20) Dr. M. A. Draz, La Morale du Koran, s. XXII.

(21) Ömer Rıza Doğrul, İslâm - Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1944, II. s. 297. (Abduh maddesi), «İslâmiyet ve Nasraniyet» adlı Abduh'un eserinden naklen).

insanın bu ihtiyacına en geniş ve en açık bir şekilde cevap vermiştir. Bu vahiy, insan faaliyetinin her dalı için takip edilecek belirli bir yol çizmiştir.

Gerçek bir mü'min olmak için vahyedilen hakikatler içinde sarsılmaz bir imana sahip olmak yetmez, mü'min hayırlarına ve bizzat kendisine yardımda bulunarak bu imanın hizmetine de koyulmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de «Müminler, ancak o kimselerdir ki, Allah ile Peygamberine iman ettiler, sonra şüpheye düşmediler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar. İşte gerçekler, onlardır. (22) buyurulmuştur. Olgun mü'minin ve iyi vatandaşın vazifesini yerine getirmesi gerekir: Allah'a ibadet ve hayır işlemek.» (23)

D — Ahlak Prensipleri Olarak Hayır Fikri

İnsandan meydana gelen doğruluğa, adâlete, vazifeye düşkünlüğe «hayır: iyi» hareketleri adını veriyoruz; eğrilik, vazifeyi kötüye kullanma, zulüm gibi olumsuz hareketlere de «şer: kötü» adını veriyoruz ki bunlar birer değer hükümleridir. (24)

Kur'an'a göre «hayır»ın anlamı üstün hakikatlere inanmak, şahsi ve başkalarını düşünür faaliyetleri icra etmektir. (25) «Doğruluk ve iyilik, doğuya ve batıya yüzlerinizi döndürmeniz değildir. Fakat doğruluk ve iyilik insanın Allah'a, ahiret gününe, Meleklerle, Kitaba, ve Peygamberlerine inanması, Allah sevgisi ile malı akrabalara, öksüzlere, yoksullara, memleketinden uzakta kalmışlara, fakir ve muhtaçlara, köle ve esirlerin hürriyete kavuşturulmalarına vermesi, namazı hakkıyla eda etmesi, zekâtı ödemesidir. Bunlar söz verdikleri zaman sözlerini yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve şiddet zamanında sabredenlerdir. İşte (hak ve hayır) üzere doğru olanlar ve fenalığın her türlüşünden korunanlar bunlardır.» (26)

İslâm'da dinin semeresi, insanın kendi zannına ve kendi kanaatine göre işler ile değil bizzat hayır olan, hakkın ölçüsünde

(22) Kur'an XLIX/15.

(23) M. A. Draz, Initiation au Koran, Paris, 1951, s. 66.

(24) Hasan Âli Yücel, Felsefe Dersleri, s. 73.

(25) M. A. Draz, Initiation au Koran, s. 66.

(26) Kur'an, II/177.

hayır ve faydalı olan işlerdir. Dindarlık hayrı, hak katında hayır olduğu için seçip yapmaktır. Hayrı gerçekten hayır olduğu için yapmanın anlamı, onu Allah adına yapmak demektir. Çünkü şu iş gerçekten hayırdır demek; sana, bana, filana göre değil, aslında ve Allah katında hayır anlamındadır. Allah katında hayır olan her işin yapılmasında mutlaka bir mükâfat vardır. Mükâfatın en büyüğü Allah'ın rızasıdır. Çünkü O, her hayrın ve her mükâfatın kaynağıdır. Hakkı tanımayanların ve O'na kulluk etmeyenlerin hayrı gerçekten tanınmaları ve hayrı sırf hayır olduğu için yapmaları ihtimali yoktur. Çünkü bunlar kendilerine ait peşin bir menfaat ararlar. Böyle bir durum ise hayrı hayır olduğu için yapmak değildir. Halbuki mutlak hayır her şeye ve herkese nispetle hayırdır. (27)

Kur'an-ı Kerim'in çoğu kez tebliğinde üzerinde durduğu bu duygu, aşağı yukarı doğru ve yanlış, iyi ve kötü, cihanşumüldür; bu Kur'an-ı Kerim'in amelî doktrinini tarif ederken baş vurduğu kendine mahsus bir şeydir. Gerçekten onun ahlâki tebliğini özetlemek ve birleştirmek için kullandığı formül işte: Rivayete göre, Hz. Peygamber, (öz ve mecâz olarak) şöyle buyurmuştur. «Vicdanların tasdik ettiği, doğru olduğu gibi, doğru kabul edilmeyen şey de insanlara yasaklanmıştır; Allah temiz olan şeyi müsaade etmekte, pis olan şeyi de yasaklamaktadır.» (28) İyice dikkat ettiğimizde İslâm dininde her ahlâki emrin dini bir emir olarak da konulmuş olduğu ortaya çıkar. İslâm dini insanların ahlâkının düzelmesini hedef aldığı için Kur'an-ı Kerim'den yalnız ahlâka ait âyetleri seçerek tasnif etmek âlimlere en zor gelen bir husustur. Çünkü Kur'an'da insanın ahlâki yönünü ilgilendirmeyen âyetlerin bulunduğunu söylemek çok çetindir. (29)

E — Yahudî, Hıristiyan ve İslâm Ahlâki

Dinlerin temelinde, iyi ve kötü bütün davranışlarımızdan Allah'a hesap vereceğimize inanma ve yaşayışımızı ona göre

(27) Elmahlı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İkinci baskı, İst. 1960, I, s. 85.

(28) M. A. Draz, Initiation au Koran, s. 68.

(29) Krş. Babanzade Ahmed Naim, İslâm Ahlâkının Esasları, s. 22.

(30) Kitab-ı Mukaddes, Çıkış, XXI/15.

ayarlama kuralları vardır. Binaenaleyh hepsinin kendi zaman ve mekânlarına göre getirdikleri ahlâkî esaslar bulunmaktadır.

Bizim burada adı geçen dinlerin bütün ahlâkî esaslarını ortaya koyarak karşılaştırma yapmamız, sınırlı konumuzu çok aşacağı için yalnız her birinden birkaç misâl göstermekle kısa bir fikir vermekle yetineceğiz.

Musevilikte; meselâ bugün elde mevcut Tevrat'ta şöyle denilmektedir: «Ve babasına yahut anasına vuran mutlaka öldürülecektir. (31) Afsuncu kadını yaşatmayacaksın (32) Bu misâllerde de görüldüğü gibi Yahudilikte insanlar arasındaki ilişkilerden doğan suçlarda cezalar çok sert ve katıdır. Musevilerin birbirlerinden faiz almaları yasaklanmıştır. Fakat Musevilerin dışındaki kimselerden faiz alınmasına cevaz verilmiştir. Şu halde Yahudilikte kötü görülen faizin yasak oluşu genel bir kural değildir. Bu konuda Tevrat'ta «Para faizi olsun, zahire faizi olsun, yahut ödünç verilen her şeyin faizi olsun, faizle kardeşine ödünç vermeyeceksin. Yabancıya faizle ödünç verebilirsin» (33) denilmektedir. Yahudiliğin kavmiyetçi ve emperyalist olduğuna da Tevrat'tan şu misâlleri vermemiz yeterli olacaktır sanırım: «Ve milletlerin sütünü emeceksin ve kralların memelerini emeceksin» (34).

Hıristiyanlık ahlâkî ile ilgili şu misâlleri İncil'de görebilmekteyiz: «Fakat ben size derim: Kötüye karşı koma; ve senin sağ yanağına kim vurursa, ona ötekini de çevir. Ve eğer biri seninle mahkemeye gidip senin gömleğini almak isterse, ona abanı da bırak. Ve kim seni bir mil gitmeğe zorlarsa, onunla iki mil git» (35). Bu misâllerden de anlaşılacağı üzere Hıristiyanlıkta merhamet en büyük fazilettir. İncillerin bize anlattığı İsa barışçı ve merhametçidir. Hıristiyanlık «...Kayserin şeylerini Kayseriye, ve Allah'ın şeylerini Allah'a ödeyin» (36) demek suretiyle dünya işlerinden el etek çekmiş gibi görünmesine rağ-

(31) Kitab-ı Mukaddes, Çıkış, XXI/17.

(32) Kitab-ı Mukaddes, Çıkış, XXII/18.

(33) Kitab-ı Mukaddes, Tesniye, XXIII/19-20.

(34) Kitab-ı Mukaddes, İşaya, LX/16.

(35) Kitab-ı Mukaddes, Matta, V/39-41.

(36) Kitab-ı Mukaddes Matta, XXII/21.

men hıristiyanlık, dünyevî işlere hâkim olmaktan geri durma-
mıştır. Halbuki İncillerin telkin ettiği ahlâk, mala, mülke ve dün-
yevî ziynetlere kıymet vermez.

Bir de Hıristiyanlık ahlâkında kullardan hiç kimsenin gü-
nahsız olamayacağı inancı vardır ki, bunun insanda sorumlu-
luğun temelini teşkil eden irade-i cüziye ile hiçbir şekilde bağ-
daşacak tarafı yoktur.

Hıristiyan ahlâkı üzerindeki sözlerimizi kısaca şöyle özetle-
yebiliriz: Hıristiyan ahlâkı tabiat üstü bir ahlâka dayanmakta
ve tamamen mistiktir. Ahlâki harekette aklın ve toplumun öne-
mi yoktur. Böylece O, âlimlere ve düşünörlere değil, cahillere,
kalbi yufka ve zayıf olanlara hitap etmektedir» (37).

İslâm ahlâkına gelince, Kur'an'da da ortaya konulduğu üze-
re tamamen cihanşümöl bir karakteri vardır. Çünkü onun emir-
leri bütün insanlığa hitap etmektedir. Adâlet veya fazilet kai-
desi herkes içindir; onu başkasına uygulamak mecburiyetinde
olduğun gibi kendine de uygulâmakta mecburiyetindesin; yaban-
cılara olduğu gibi yakınlarına da uygulamalısın; fakirlere olduğu
gibi zenginlere de uygulamak mecburiyetindesin. Bu konuda,
Kur'an-ı Kerim'deki şu âyetler üzerinde ne kadar düşünsek on-
lardaki engin mânâyı anlamakta yine de yetersiz kalmaktayız:
«Siz kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip duruyor
da kendinizi mi unutuyorsunuz? Aklınız başınızda değil mi?»
(38) «Ey iman edenler! Daima adâleti gözetleyici olun. Nefsiniz
ana, baba, hısım aleyhinde de olsa (hâtıra, gönüle bakmayarak)
zengin fakir demeyerek Allah için şahitlik edin. Zengin, fakir
herkesin işi Allah'a aittir. Nefsinizin arzusuna uyarak adâletten
uzaklaşmayın. (Şahitlik ederken) dilinizi bükecek, yüzünüzü çe-
virecek olursanız (bilin ki) Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır» (39). «Ey iman edenler! Taahhütlerinizi yerine getirin!;
«...Sizi mübarek mescitten alıkoydukları için bir cemaate karşı
duyduğunuz kin sizi (onlara karşı) haddi aşmağa sürüklemen-
sin...» (40) Kur'an'ın bu kaidelerini kendine şîâr edinen Hz. Mu-

(37) Fazla bilgi için bak. Hilmi Ziya Ülken, Ahlâk, s. 26-30.

(38) Kur'an, II/44.

(39) Kur'an, IV/135.

(40) Kur'an, V/1-2.

hammed'in cihanşumül sölzerinden biri şöyledir: «İmanın efdalı kendin için istediğin şeyi başkaları için de istemen, kendin için arzu etmediğin şeyi başkaları için de arzu etmemendir» (41).

Görüyoruz ki herkese karşı doğruluk Müslümanlığın temelidir. Zaten Kur'an'da şu âyetle verilen emir de bunu göstermektedir: «Ohalde sen ve seninle beraber Allah'a dönenlerle sana emrolunduğu gibi dosdoğru yolda yürü, (ve siz ey insanlar!) taşkınlıktan sakının, (Hak Tealâ) bütün işlerinizi görür» (42).

(41) İmam Muhyiddin Nevevi, Kırk Hadis, Naâkili: Ahmed Naim, İstanbul, 1341, s. 27, no. 1.

(42) Kur'an, XI/112.